

A MAGYAR ROMANTIKA

A MAGYAR irodalomtörténetírás csak újabban, a háború után érkezett el ahhoz a feladatához, mely minden történeti kutatás végecélja: a szintetikus látás kereséséhez, de újabb útjairól az iskola és közvélemény még nem vett tudomást; irodalomtörténeti kézikönyveinkben még ma is száz év előtti beosztási szempontok uralkodnak. Ezeket még Toldy Ferenc alkalmazta német elméletekből a magyar irodalomra; rajtuk Gyulai Pál hatása alatt Beöthy Zsolt csak keveset változtatott.

Ahhoz, hogy az egész magyar irodalomtörténetről való felfogásunk a magyar irodalmi élet belső fejlődéséhez igazodjék, természetesen számos részlettanulmányra volna szükség; nem monográfiákra, hanem egész korszakokat felölelő áttekintésekre, melyek a kor szellemébe hatolva, egységesen kutatják azt, ami az egyes irodalmi jelenségekben elaprózódva jelenik meg.

A kezdeményezés érdeme e téren az ú. n. szellemtörténeti irányé, mely ezelőtt nyolc évvel, egy folyóirat alapításával lépett fel s tudatosan követelte az előző korszak széteső érdeklődésű és materialisztikus ízű munkássága helyében a szintetikus látást és a szellemi folyamatok kutatását. Thienemann Tivadar Minervájának megjelenése óta nyilvánvalóvá lett, hogy az irodalomtörténetben sem lehet az egységes szempontok megjelölését, de különösen az egyes korokat irányító szellemi áramlatok vizsgálatát büntetlenül mellőzni. És így az idők jele, midőn egy idős, érdemes, de az ifjabb tudósgenerációval szemben kissé bizalmatlan tudósunk irónikus módon kér elnézést, hogy a macskakörök közé tett szellemtörténeti szót Ő is használni meri, — de használja és igyekszik is a szó tartalmának megfelelően igazítani mondanivalóját. Vagy midőn egy másik, fiatalabb, de felfogásában kissé formalisztikus kritikuskunk, ki a szellemtörténeti iránynak tudatos ellenfele, bizonyos társadalmi osztályszempontot próbál bevinni a magyar irodalom jellegének meghatározásába, mely természetesen efféle szűk kaszinókeretekbe nem engedi magát beszoríttatni.

A Minerva szellemtörténeti irányának hatása a történeti tudományok minden ágában érezhető. A történetírásban különösen Hóman Bálint és Szekfű Gyula nagy Magyar Történetében jutott érvényre az új történet szemlélet, melynek nyugaton természetesen már régóta nem kell elismertetéséért harcotat vívnia. A magyar irodalomtörténetírásban, mely történetírásunk fejlődésével sohasem tudott lépést tartani, csak egyes kisebb tanulmányok jelzik eddig a szellemtörténeti felfogás terjedését.

Farkas Gyulának, ki csak nemrég lépett Gragger Róbert berlini magyar tanszékének örökébe most megjelent könyve. „A magyar romantika“ talán Koszó János Fessleré mellett az első kísérlet arra, hogy a magyar irodalomnak egy igen nevezetes nagyobb korszakát általános szellemtörténeti szempontokból áttekinthessük. A magyar irodalmi élet kezdőkorszaka ez, átnézete éppen a kísérő tények változatos tarkasága miatt nehéz. És éppen ez a könyv cáfolja azokat, akik a szellemtörténeti módszer érvényesülésétől a kutatás adatszerűségét, módszeres pontosságát féltik: az egész könyv adatokon, idézeteken épül fel, s a szintézis vonalai mögött az adatok hosszú sora vonul fel. De az idézetekkel való öngigazolásra a kényes szempontokkal foglalkozó szerzőnek nagy szüksége van a mi sajátosan ideges publicisztikánkban; hisz ez minden új és a jelennel bármilyen összefüggésben álló megállapításban botránykövet keres és nemcsak a kritikát, hanem még a hideg történelmi analízist is csak nehezen bírja el.

A könyv címe szerintünk nem egészen talál: a könyv nem a magyar romantikát tárgyalja, hanem a magyar romantika kialakulását, kezdő korszakát. A szerzőtől tudatosan került szóval kifejezve magunkat, a magyar preromantikáról nyújt általános szellemtörténeti képet: hiszen a könyv ott végződik, ahol a magyar romantika voltaképpen kialakul, Vörösmarty költészeténél. Persze ez szavak kérdése és a magyar romantikában is a legtöbb bajt az okozza, hogy mindenki mást ért romantikán. Hgy közkeletű felfogás szerint a romantika inkább lelki diszpozíció kérdése: az érzelmi elemek túltengése a racionális lelki tényezők rovására. Mások szerint a romantika a népi egység organikus felfogásán alapszik, szemben a racionalizmus tudatosan alakító világnézetével. Mások meg a stílus szabadságában találják meg a romantika kritériumát. Farkas Gyula korábbi fogalmazások nyomán sokkal szélesebb alapon fogja fel a magyar romantikát s abban valami egészen sajátos, a némettől és franciától eltérő fogalmat fedez fel. „Mi azt a nemzeti lélek mélységéből fakadó szellemi folyamatot értjük alatta, — mondja. — mely az egész nemzeti élet megújulására vezet, a nemzeti lélek egykorú egyedüli kifejezési lehetőségén, az irodalmon át. Az irodalmi romantika megszűnik, mihelyt a politika veszi át az irodalom kizárólagos nemzeti szerepét. Az idegenből vett fogalmat csak azért tartjuk meg, hogy a magyar fejlődést beilleszthessük az egykorú nyugati fejlődés láncolatába, feltüntetvén egyéni jegyeit, magyarelvű értelmezéssel.“ E szerint tehát nem volna irodalmi romantika Eötvös későbbi korszaka, Kemény Zsigmond, Jókai regényei, ellenben romantika Kazinczy, Verseggy, sőt Virág Benedek vagy Pázmándi Horváth Endre! Látjuk, hogy a vita inkább szavak körül folyik és kár volt Farkas Gyulának a magyar irodalmi romantikát így elhatárolnia. Ha Vörösmarty és Kölcsey költészetét ő is a beteljesülés időszakának tekinti, helyesebb az előzményeket csakugyan előzményeknek felfogni és bennük csupán az alakító erők játékát figyelni, mely a racionalizmusból ebben a kiegyenítetlen, magyar preromantikus korszakban az igazi romantika korszakába vezet.

Farkas Gyula könyve tulajdonképpen az önálló, egyéni jellemű magyar irodalmi élet kialakulásának történetét adja. Sikerült is neki

ebben a zűrzavaros korszakban, melyben esztétikai irányok, ízlés, műveltség, írói szándék oly sokszor kaotikusnak látszó változatosságban jelentkeznek, olyan általános szempontokat találunk, melyek sok apró ténytet egységesen felölelnek és amelyek valószínűleg radikálisan módosítani fogják a magyar irodalomtörténet beosztási szempontjait.

A könyv alapeszméje Szekfű Gyula egyik korábbi megállapításán nyugszik. Szekfű ugyanis felismerte azt a nagy különbséget, mely a történelmi és vallási elkülönülés folyamán a dunántúli és tiszántúli magyarság között kialakult. Farkas Gyula kimutatja, hogy ebben az elkülönülésben rejlik a magyar irodalmi élet első korszakának kettős arculata és számos ellentétének, sőt irodalmi vitáinak kulcsa.

A Dunántúl túlnyomóan katolikus voltából folyik, hogy ott a felvilágosodás racionalista eszméi nem terjedhettek el oly mértékben, mint a kálvinista Tiszántúlon. Ellenben itt az asszimilált, a magyar fajba olvadt német és szláv eredetű alsópapság körében támadt fel a XVIII. század folyamán a katolikus latin jezsuita kultúra ellenhatásként az a sovén nemzeti érzés, melynek parancsoló követelménye lett a magyar nyelvűvelés és a magyar irodalom megteremtése. A magyar irodalmi élet első tartós lendülete tehát a Dunántúlról indult ki. Így Farkas Gyula ismeri fel először Molnár János érdemeit, ki egész sereg paptársát izgatja magyar versírásra, holott Molnár János a felvilágosodást mozgalom tudatos ellensége. Így érthető aztán, hogy Baróti Szabó Dávid, Virág Benedek és hatásuk alatt a szintén dunántúli, bár luteránus Berzsenyi a klasszikus ízlés magyarítására vállalkoztak, ami az osztrák barokkos kultúra lefordításának látszik. Az optimista sovén érzés legerősebben két asszimilált katolikus írónál és a Dunántúl nevelődött Gvadányi és Dugonics műveiben nyilvánul meg. Igen meggyőzően mutatja ki Farkas Csokonai Vitéz Mihályról is, hogy tiszántúli eredete dacára költészetének ihletét a dunántúli nemesi kúriákban és paplakokban nyerte. A második nemzedékben Kisfaludy Sándor a központ, hozzá csatlakozik a zalai Bacsányi János, ki jobbágyi származásánál fogva fogékonyabb a felvilágosodás eszméi iránt, és solum mások. És végül a dunántúli Kisfaludy Károly és Vörösmarty valószínűsíthetik meg Pesten a Dunántúl hagyományait folytatva, a nemzeti színtézist jelentő központosított irodalmat.

A tiszántúli irodalom ezzel szemben más fejlődési feltételek mellett élt. A kálvinizmus itt a XVIII. század folyamán, részben az üldözések, részben bizonyos belső ellankadás következtében elvesztette azt a lendületet és átütő kulturális erőt, mely a korábbi két század folyamán jellemezte s amelynek főforrása a magyar protestánsok külföldi iskolázata volt. Ez most már csak a gazdag főúri családokban volt lehetséges. Így régi hagyományos kultúraszomjúság hatott a bécsi, többnyire tiszántúli református testőrökre, mikor a frandáskodó, ragyogó bécsi barokk-környezetben magyar irodalmi iskolát alapítottak. Ez az irodalom azonban a protestantizmus újabb irányának kedvező felvilágosult racionalista ideológia gyermeke volt. Utóbb e kálvinista felvilágosodási irodalomnak egy német iskolázású felvidéki és dunántúli luteránus művelődési irány jött segítségére, mely a göttingai és jénai neohumanizmust hozta Magyarországra. A magyar városok német

polgársága terjeszti a német irodalom ismeretét és felkelti az érdeklődést a görög klasszicizmus iránt. Ebből a kultúrkörből lép ki Kazinczy és Kis János, kit Kazinczy jellemzően kora legnagyobb költőjének tartott. Kazinczyban különben a protestáns irodalmi művelődés mindkét ága egyesül: ő éppúgy örököse a korábbi kálvinista franciás felvilágosodásnak, mint a neohumanista luteránus német hatásnak.

A kálvinista táborban azonban fájdalmas szakadás áll elő éppen Kazinczy és barátainak magas művelődési programja miatt. A tiszai kálvinizmus Kazinczy haladó irodalmi tendenciáit nyelvben és szellemben éppen úgy visszautasítja, mint a katolikus dunántúliak törekvéseit. És minthogy Kazinczy a nyugati műveltséget a maga teljességében akarta átültetni a magyar talajba, szakítva minden hagyománnyal, a sovén dunántúli körökben is bizalmatlanságra talált és lassanként elszigetelődik, mint ezt Farkas lépésről-lépésre szemléletesen bemutatja. Tömrdek idézettel igazolja azt is, hogy ez a katolikus-kálvinista irodalmi ellentét igen tudatos volt ebben az időben és míg Kazinczy a harcot akarja, a dunántúliak inkább egységre, de egyúttal hegemoniára törekednek és ezt sikerül is elérniök.

Érdekes jelenség azonban, hogy a dunántúli katolikus és a tiszántúli kálvinista eredetű irodalmi ellentét elsősorban nem is a világszemléletben nyilvánult, hiszen a francia felvilágosodás gondolköre a jozefinista korban és a kilencvenes évek nemzeti felbuzdulásának korában az egész országban elterjedt, hanem nyelvi és irodalmi jellegű és inkább a történelmi fejlődés eredménye, mintsem a felekezeti felfogásé. Farkas a történelmi fejlődés folyamán kialakult faji különözésnek tulajdonítja ezen ellentétek kirobbanását.

A táj irodalmi hatásának is szép analízisét kapjuk a könyvben. A Dunántúl történelmi tájai, kastélyokkal teleszórt hegyes-dombos, kellemes, festői vidékei jobban kötötték a költöket szűkebb hazájukhoz, mint a sivár alföld újonnan telepített tájai. Bessenyei, sőt Kölcsey is környezetét csak nyűgnek érzi, mely szárnyalását leköti; Himfy, Berzsenyi meg elragadtatásba esnek, ha szülőföldjükre gondolnak. De amikor Kisfaludy Károly körével a városi irodalmi élet kialakul, az írók Pestre vágyódnak, melynek élénk szellemi levegője mihamar magához vonzza Vörösmartyt, éppúgy mint Kölcseyt.

Itt a főváros asszimiláló, kiegyenlítő környezetében múlnak el a felekezeti ellentétek, a táji származás hagyományai, és itt találkozik egy bizonyos általános humanizmus és a magyarság egyetemes nemzeti érzésének egyesített kultuszában a dunántúli katolikus Vörösmarty és a tiszántúli kálvinista Kölcsey. Farkas ennek a találkozásnak igen nagy fontosságot tulajdonít és szimbolikus jelentőségűnek tartja, hogy a Szózat és a Himnusz költője bizonyos hagyományukban gyökerező különbséggel ugyanazt a nemzeti gondolatot fejezik ki, ugyanazzal az érzéssel, úgyhogy a nemzet mindkettejük költeményét nemzeti himnuszává avathatta, mert bennük semmi lényeges eltérést immár nem érezhetett.

A könyvnek legvonzóbb fejezete az, mely a nemzeti érzés dunántúli és tiszai formáinak analízisével foglalkozik. E fejezet különös érdeme, hogy felderíti azt a folyamatot, melyen a mai magyar nemzeti

érzés teljes kialakulásáig átment. Ehhez a kérdéshez a tudományos kutatás mindaddig nem igen mert nyúlni, holott kétségtelen, hogy a nemzeti érzés, mint minden kollektív jelenség, bizonyos történelmi fejlődésen megy keresztül és teljesen más az Árpádok, más a reformáció és más a romantika korában. A dunántúli katolikus papság körében, melynek Farkas Gyula fejtegetései után döntő fontosságot kell tulajdonítanunk a nemzeti érzés és irodalom kialakításában, szerinte az idegen elemek asszimilációja idézi elő a sovén magyar nemzeti érzés lecsapódását. (Dugonics, Rájnisi, Szaicz Leó és szellemi rokonuk, a katona Gvadányi.) Ezt a magyarázatot azonban szellemtörténetileg kissé hiányosnak érezzük: a jelenség csakugyan meglepő, a tények ékesszólóan csoportosulnak, de az ok megjelölése nem egészen világos. Ezzel szemben kétségtelen, s erre már Farkas előtt rámutattak az egész magyarságra gondolva, hogy a tiszai kálvinizmus körében a felvilágosodás haladáseszméje ragadja ki a magyarságot a nemzeti érzés lankadó korszakából. A Dunántúlon, a katolikus alsópapság körében alakul ki az az asszimilálni akaró magyar nemzeti érzés, mely a XIX. század liberális korszakának lett az illúziója s mely még ma is oly mélyen gyökerezik az idősebb nemzedék lelkében. A névmagyarosítás, az öltözet magyarosításának gondolata is itt nyert először irodalmi és mihamar társadalmi kifejezést. A Dunántúlon tehát Magyarország nem-magyar lakosságának nagy száma alakította ki a magyar irodalom és művelődés missziótudatát. Kazinczy tiszántúli kálvinista híveinél a nemzeti program művelődési: a műveletlen magyarok nagy tömegeit akarják megnyerni az európai műveltségnek. Farkas szemléletesen igazolja, hogy a dunántúli nemzeti ideál többnyire optimista illúziókon alapszik és a legtöbb esetben német eszmék, képek, mitológia és történelem egyszerű lefordítása, míg Kazinczy és a tiszántúli írók tisztán látták a magyarság elmaradottságát és a haladást nem a magyarkodásban, hanem a művelődésben, az európaiasodásban jelölték meg. Amikor Schwärmer és Horvát István vitába keverednek a felett, hogy Nagy Lajos és Mátyás tudtak-e magyarul, az egész dunántúli magyarság ebben a vitában a nemzeti becsület harcát, Horvátban a nemzeti becsület hőjét látta. De Kölcsey azt írja Kazinczynek, hogy ő az egész disputát csak nevetni tudja. Szemere is hasonlóan nyilatkozik: „Az a kérdés, hogy lesz-e abból haszon, ha a nemzet elől a tükröt elkapjuk? S nem tanácsosabb, nem fogatosabb volna-e mindnyájunknak magyarokul azt kiáltoznunk íróinkhoz, belföldihez és külföldihez egyaránt: szólj rólam, amilyen vagyok?” Mint látjuk, igen kényes és ma is élő ellentétes magyar szemléleteket tapintott ki itt Farkas Gyula s a Kölcsey, Kazinczy, Szemere nézeteinek illúziómentes folytatói ma is oly elszigetelten állnak az illúzióval terhelt idősebb magyar generációval szemben, mint a szintén illúziómentes Széchenyi és Arany.

Mindez gyönyörűen reflektálódik a két irány történeti szemléletében is. A dunántúli költők egy egész magyar történeti mítoszt alakítanak ki, melynek nagy része sült német, sőt osztrák. Jellemzők pl. a dunántúli szellemben író kálvinista Aranyosrákosi Székely Sándor kieszelte, német eredetű Hadúr-isten esete, Dugonics féktelen

soviniszta regényei vagy Himfy regéi, ki a dunántúli várak múltjáról semmit sem tudva, osztrák-német lovagregéket költ rájuk. A tiszántúliak itt is illúziómentesek, sőt a haladó felvilágosodás szellemében gyűlölettel viseltetnek a magyar középkor iránt. A szintézis korában aztán Vörösmarty, Kölcsey és mások költészetében a dunántúli költészet múltért rajongó iránya egyesül a tiszai pesszimizmussal és kialakítja azt a fájdalmas, melanchólikus hangú lírát, mely a közelmúltat és jövőt oly sötéten látja (Szózat, Himnusz) és mégis cselekvésre szólítja a magyarságot. Ebben a hinni nem tudó, de mégis cselekedni akaró nemzeti érzésben ismeri fel Farkas Gyula a magyar nemzet legnemesebb és legtehetségesebb költőinek tipikusan magyar romantikus történet szemléletét és analízise után most már tisztán látjuk ennek a sajátos, de a magyarság történetére nézve roppant fontosságú szemléletnek gyökereit.

Ezek után tér rá Farkas annak a vizsgálatára, mi volt az, amit a magyar romantika a német irodalomból átvett és mi módon hasonította az átvett anyagot és szellemet magáévé. Ezen a téren már bő anyag állott rendelkezésére, hiszen egy egész nemzedék foglalkozott már a XVIII. és XIX. századi magyar-német irodalmi kapcsolatok felderítésével. Farkas azonban szellemtörténeti szempontból felépített művében itt is újat nyújt, mert a magyar lelkiség sajátos struktúrájának figyelemmel tartása itt is új szempontok felfedezésével jár. Farkas szerint az eddigi részletes analízis sokszor egyszerűen elsikkasztotta az írói egyéniséget, úgyhogy nem maradt belőle egyéb, mint csupa idegen hatás. Ő ellenben pl. rámutat arra, mi mást jelent a tiszai Kazinczy és a dunántúli Bacsányi számára Klopstock és Osszián. Az egyik a nyelvet, a másik a szellemet kereste benne. És így kapjuk a magyarországi német polgárság szerepének rajzát, a német klasszicizmus és az osztrák romantika hatásának analízisét, a közvetlen külföldi szellemi kapcsolatok szellemtörténeti értékelését, melyből kiderül, hogy míg egyrészt a népköltészeti érdeklődés is német ösztönzésre indul meg nálunk, másrészt a magyar irodalomelmélet mily kis mértékben tudott csak önállósulni s közvetlen légkörét, a magyar romantikát csak a német esztétika szemüvegén át látta s ennek megfelelően fordította ki lényegéből.

Farkas szerint a magyar romantika a francia romanticizmus és a politikai gondolat győzelmének hatása alatt lealkonyodik, vagyis ő a romantikát körülbelül Széchenyi fellépésével lezártnak tekinti. Már mondtuk, mily fenntartással fogadhatjuk a magyar romantikának ezt a szűkkörű fogalmazását. De mindenesetre igaza van abban, hogy a magyar irodalmi élet Kölcsey és Vörösmarty költészetében első korszaka végéhez ért s a szintézis beteljesedésével új távlatok felé halad.

A magyar irodalomtörténet szegényes életében eseménynek mondható Farkas Gyula könyvének megjelenése. Nem annyira kissé száraz, az idézetek halmozása miatt néha nehézkes stílusa miatt, mely a felvetett sok kényes kérdés miatt csak ritkán törekszik szubjektív varázusra, hanem a sok termékeny szempont feltárása következtében, melynek eredménye, hogy most már tisztán látjuk a magyar romantika előkorszakának belső életét. Ez, mint a szerző is többször hangsúlyozza,

egészen sajátosan magyar, a magyar történeti, vagyis faji viszonyoknak függvénye. Az irodalmi életnek olyan tényezői kerültek itt a tudományos kutatás világitó fénye alá, melyek valóságos belső alakító erők s melyekről mind a mai napig alig volt tudomásunk. Az idola fori, a begyökeresedett, de nem igazolt közvélemény merevítő, életet eltakaró köde éppen e korszakra nézve volt legsűrűbb s talán most már majd az iskolai oktatásban is felhagyhatunk a primitív irodalomszemléletet képviselő deákos, franciás, németes, klasszikus iskolákra való beosztással, mely a magyar irodalmi életet egészen külsőleges és önkényes kritériumok szerint tördelte össze nem álló darabokra. Nem, az élet nagyobb mélységekben húzódik, hogysesem az írók olvasmányai szerint lehetne megfogni egyes fázisait s a magyarság belső életének több köze van a nagy megindulás folyamatához, mint külsőleges formai vagy anyagi szempontoknak.

Farkas Gyula könyvével megismétlődött a magyar tudományos életnek egy régi jelensége: megint egy magyar germanista hozott be újabb irodalomtörténeti szempontokat a magyar irodalmi élet kutatásába. Ilyenek a Nadler és Petersen által megformulázott táji, műveltségi régiók szempontjának magyar alkalmazása. De ezúttal többet is kaptunk. Horváth Jánosnak, az öncélú magyar irodalomelmélet hirdetőjének tanítványa nem állhatott meg az idegen irodalmak életéből vett tanulságok levonásánál, hanem keresnie kellett a nehezebben megtalálható sajátosan magyar történelmi tradíciók szerepét. Az eredmény: az önálló magyar irodalmi élet első korszakának, mondjuk, a magyar romantika belső rúgóinak felismerése. Dicséret illeti a Magyar Tudományos Akadémiát, hogy ezt a fiatal erőtől duzzadó tanulmányt megjelenéshez segítette.

ECKHARDT SÁNDOR